

Vihreää kirjallisuutta ja tutkimusta

■ Mia Hemming

Tämä katsaus perustuu Turun yliopiston taideaineiden laitoksen tutkijoiden Karoliina Lummaan ja Kukku Melkkaan haastatteluille sekä heidän tarjoamilleen materiaaleille ympäristökirjallisuudesta ja sen alalajeista sekä ympäristökirjallisuuden tutkimuksesta.

Lummaan väitöskirjatyön teoreettisena ja ideologisenakin inspiraationa on ekokriittinen kirjallisuudentutkimus. Hän tekee väitöskirjaansa linnuista suomalaisessa 1960–1980-lukujen luontoaiheisessa runoudessa. Melkkaan ala ekokriittisessä kirjallisuudentutkimuksessa on ekofeministinen kirjallisuus ja tutkimus. Hän liittää väitöskirjassaan *Historia, halu ja tiedon käärme Aino Kallaksen tuotannossa* (SKS 2006) Kallaksen tuotannon myös 1920- ja 1930-luvun varhaisen ekologisen ajattelun kehukseen ja analysoi sekä trilogiassa että novellissa *Pyhän joen kosto* rakentuvaa luontosuhdetta.

Molemmat tutkijat ovat mukana kirjoittajina Toni Lehtisen ja Markku Lehtimäen toimittamassa, vastikään julkaistussa kirjassa *Äänekäs kevät: ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. Suuntaus perustuu uudensuomalaiseen painotuksiin sekä pyrkimykseen istuttaa ympäristöllinen kriittikki akateemiseen oppiaineeseen.

Ympäristökirjallisuudessa ei-inhimillinen on keskeinen osa juonta

Ympäristökirjallisuus on kirjallisuutta, jossa ei-inhimillinen ympäristö ei ole vain tausta teoksen tapahtumille, vaan keskeinen osa juonta. Ympäristökirjallisuudessa ihmisen intressit eivät ole ainoita oikeutettuja intressejä, eli etiikka laajenee koskemaan ei-inhimillistä ympäristöä. Law-

rence Buellin *The Environmental Imagination* -teoksessa esitettyjen kriteerien mukaan ympäristökirjallisuudessa ihmisen vastuu ympäristöstä on osa tekstin eettistä suuntautumista.

– Ympäristö ymmärretään tekstissä prosessina sen sijaan, että se ymmärrettäisiin vakioisena ja stabiilina kokonaisuutena, Karoliina Lummaa selvittää.

Ympäristötietoisien kirjallisuuden yhdeksi arkkityypiksi tekstiksi on muodostunut Raamatun Ilmestyskirja. Ekologiset kriisit ja/tai ihmisen suhde luontoon esitetään usein viittauksilla apokalypsiin ja lopunajan tunnelmiin. Selma Lagerlöf kuvasi jo 1900-luvun alussa teoksessaan *Peikkoja ja ihmisiä*, kuinka ekologinen katastrofi kohtaa kylää johtuen ihmisten ahneudesta. Tämän tyyppisessä kirjallisuudessa hahmotetaan usein myös vaihtoehtoisia tai utooppisia uusia maailmoja, jotka toteutuisivat tuhon jälkeen.

– Ekologiset teemat olivat Suomessa osa jo 1900-luvun alun kirjallisia keskusteluja. Teemojen esille nousemiseen vaikuttivat yhteiskunnan rajut muutokset, kuten teollistuminen, militarismin nousu ja usko teknologian kaikkivoipaisuuteen, mutta myös naisliikkeiden esiin marssiminen. Ne kirjailijat, jotka käsitelivät ympäristöongelmia tuotannossaan, olivat usein aktiivisia myös muilla alueilla, Kukku Melkas kertoo.

Tällaisesta kirjailijasta käy esimerkkinä Pentti Haanpää, joka oli yhteiskuntakriittinen ja sodanvastainen.

Sotienvälinen, 1920- ja 1930-luvun kirjallisuus, antaa perspektiiviä myös tämän päivän globaaleihin ongelmiin. Ympäristöongelmien, kapitalismin ja naisen heikkomman yhteiskunnallisen aseman toisiinsa kytkeytyminen oli tar-

kastelun kohteena skandinaavisten naiskirjailijoiden, kuten Katri Valan, tuotannossa jo ennen toista maailmansotaa. Kyseistä ajoista ympäristöongelmat ovat vain pahentuneet ja kapitalismi edistynyt. Olivatko naiskirjailijat myös profettoja vai vain tarkkoja havaitsemaan ihmisen välinpitämättömäksi ja ahneeksi, joka huolimatta varoituksista jatkaa synkkenevällä tiellä eteenpäin?

Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus

Ympäristökirjallisuutta tai teoksia, joista on löydettävissä ympäristötietoisia merkityksiä, tutkitaan ekokriittisen kirjallisuudentutkimuksen parissa. Erilaiset sosiaaliset, kulttuuriset ja yhteiskunnalliset ”suhteutumiset” ovat tärkeitä ekokriittisessä kirjallisuudentutkimuksessa. Suuntausta verrataan usein feministiseen ja marxilaiseen tutkimukseen tai yleisemmin kulttuurintutkimuksellisiin lähestymistapoihin.

– Ekokriittinen tutkimus on luontoesitysten ja niiden kulttuuristen yhteyksien analysoimista. Toisaalta ekokriittinen tutkimus pyrkii tekemään kytköksiä myös luontoesitysten ja aktuaalisen todellisuuden välillä. Kyse on siis paitsi kulttuurisista konteksteista, myös luonnon tai ympäristön kontekstista, joka on sekä kulttuurinen että ratkaisevasti kulttuurin ulkopuolinen, Karoliina Lummaa selostaa.

Ekokriittisen tulkinnan toisena piirteenä pidetään tekstien viittaamista eri tavoin todellisuuteen, aktuaaliseen maailmaan. Tutkija voi tulkita tekstin maailmaan viittaavana esimerkiksi niin, että runo esittää jotakin ilmiötä todellisessa fyysisessä ympäristössä, tai epäsuoremmiin siten, että runo esittää käsityksiä, joita ihmisillä on ympäristöstään. Kolmas ekokriittisen tulkinnan ominaispiirre on ruotsalaisen tulkintateoreetikko Göran Hermerénin mukaan tulkinnan tarkoitushakuisuus siten, että se pyrkii välittämään yleisölle ympäristöeettisiä arvoja ja sitä kautta vaikuttamaan ihmisten käyttäytymiseen. Ekokriittisen tulkinnan neljäntenä ominaispiirteenä voi pitää tunteisiin vaikuttamista. Suuntauksen syntyyn vaikutti vahvasti Rachel Carsonin teos *Äänetön kevät*.

– Viides piirre on ympäristöpoliittinen tutkijaposition, jonka ongelmallisuutta on tosin myös tuotu esille.

Esimerkiksi Gabriel Eganin ja Richard Kerridgen mukaan tutkijaposition tiedostaminen ja eksplikoiminen on haasteellista, koska tutkittu kohde ei edusta sellaista alistettua subjektiutta, johon tutkija voisi suhteuttaa itsensä esimerkiksi sukupuolensa, etnisyytensä tai yhteiskunnallisen luokkansa puolesta.

Ihmisen kiinnittyneisyys ympäristöönsä on kuitenkin lopulta ekokriittisessä tutkimuksessa perustava lähtökohta, jonka tulisi näkyä myös konkreettisesti, erilaisissa arkielämän valinnoissa. Samoin kuin naistutkijalta odotetaan nais- tai feministitietoista asennoitumista ja sen mukaisista käyttäytymistä silloinkin, kun henkilö ei ole juuri kyseisessä roolissa tai edustamassa ammattialaansa.

Ympäristörunous on luontorunouden alakäsite

Ympäristökirjallisuudessa ympäristörunoutta pidetään luontorunouden alakäsitteenä, joka on kaikkea luontoaiheista runoutta tarkoittava kattokäsite. Ympäristörunous käsittelee peittelemättä ympäristön tilaa sekä ihmisen ja ympäristön suhdetta ja usein luontokeskeisesti. Leonard M. Scigajin määritelmän mukaan ympäristörunous on runoutta, joka korostaa eettisiä аспекteja ihmisen luontosuhteessa. David W. Gilcrestin määritelmän mukaan ympäristörunous sisältää ympäristötietoisien näkökulman, jonka mukaan ihminen elää muiden olentojen tavoin monimutkaisessa suhteessa ympäristöönsä, osana luonnon fyysikaalisia ja fysiologisia prosesseja. Terry Gifford puhuu ympäristörunouden sijaan vihreästä runoudesta, jossa yhdistäviä tekijöitä ovat yhteys, sitoutuminen ja vastuullisuus.

– Näillä kuvataan ihmisen suhtautumista luontoon, Lummaa kiteyttää.

Modernismia pidetään vihreän runouden edeltäjänä. Modernismin myötä ikuisia ideoita luonnossa näkevän runouden rinnalle kehittyi uusia, moninaisempia tapoja esittää luontoa. Yleensä varsinainen ympäristötietoinen runous

ajoitetaan kuitenkin modernismin jälkeiseen aikaan ja modernin ympäristöliikkeen syntyvaiheeseen.

– Toisaalta yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa on esitetty hyvin erilaisia näkemyksiä siitä, kuinka varhain ympäristötietoisia ääniä alkaa runoudessa kuulua. Itse olen taipuvainen ajoittamaan ympäristötietoisien runouden alun Suomessa 1960-luvun alkuun.

Esimerkiksi englantilaisen runoilijan Wordsworthin, joka vaikutti 1700-luvun lopusta 1800-luvun puoliväliin, vihreydestä on keskusteltu.

Suomessa inhimillisiä tunteja ja ihanteita reflektovan luontoaiheisen runouden perinne on edelleen voimakas ja murrokset luonnon kuvaamisessa ovat tapahtuneet vähitellen ja hajanaisesti. 1960–1980-luvuilla kirjoitetun luontokeskeisen ja ympäristötietoisien, jopa ympäristöpoliittisen runouden jälkeen ei ole toistaiseksi kuitenkaan ilmennyt yhtenäistä uutta vihreän runouden aaltoa. Voisiko uusi vihreä runous syntyä idealistisen luontokuvauksen ja poliittisen tarkoitushakuisuuden yhteen sovittamisesta?

Ekokriittisessä runoudentutkimuksessa katsotaan toisin luonnon ja ihmisen suhdetta

Ympäristörunoutta tutkitaan ekokriittisen runoudentutkimuksen parissa. Luontorunoudella ja sen kriittisellä arvioinnilla ja tutkimuksella on pitkä historia. Ekokriittinen runoudentutkimus on tietoinen näiden perinteiden vaikutuksesta, mutta tutkimuksessa on kuitenkin kyse uudenlaisesta näkökulmasta luonnon ja ihmisen suhteeseen. Ekokriittisen runoudentutkimuksen lähtökohtana on, että luonto määrittänyt aina suhteessa kulttuuriin.

– ”Luonto” on kulttuurin muovaama käsite, ja sen saamat merkitykset palautuvat kulttuuriin. Toisena lähtökohtana on viittaamiseen idea: luontoaiheiset runot, kuten muutkin kulttuuriset esitykset luonnosta, puhuvat aina fyysisestä maailmasta, joka ei ole haavoittumaton. Tällöin

tunnustetaan ihmisen moninaiset vaikutukset luontoon ja pohditaan runouden ja tutkimuksen vastuuta luonnosta. Luonnon käsitteeseen liittyvät ongelmat tiedostetaan sekä arvioidaan luonnon poeettisen esittämisen haasteita ja mahdollisuuksia, Lummaa luonnehtii tieteenalaansa.

Myös ekokriittisen runoudentutkimuksen syntyyn vaikutti vahvasti 1960-luvun alussa syntynyt moderni ympäristöliike. Ekokriittisen runoudentutkimuksen katsotaan kuitenkin pääsääntöisesti alkaneen 1980-luvulla. Kansainvälisesti tunnetut runoudentutkimukset paikantuvat lähinnä Yhdysvaltoihin ja Isoon-Britanniaan.

– Suomessa ei ole vielä ilmestynyt yhtäkään ekokriittistä runoudentutkimuksen monografiaa.

Suomeen erilaiset suuntaukset saapuvat tavallisesti hieman jälkijunassa, joka ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö täällä sitten osattaisi tuottaa näihin suuntauksiin laadukkaita omia tuotoksia, josta esimerkkinä jo mainittu *Äänekäs kevät: ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*.

Ekofeministisen kirjallisuuden juuret ovat feminismissä ja ympäristönsuojelussa

Ekofeministiseksi määriteltävä kirjallisuus on kirjallisuutta, jonka aatteelliset juuret ovat sekä feminismissä että ympäristönsuojelussa. Naisen ja luonnon välinen erityinen suhde määrittää ekofeminismiä, vaikkakin se ymmärretään eri suuntauksissa eri tavoin. Ensimmäinen variaatio tästä keskeisestä määritelmästä on näkemys, jonka mukaan naisen ja luonnon alistaminen kytkeytyvät aina yhteen.

– Toisen variaation mukaan hierarkkinen vastakkainasettelu kulttuurin ja luonnon välillä on johtanut naisten alistamiseen, kun naisten on ajateltu olevan lähempänä luontoa. Tämän suuntauksen edustajat pyrkivät purkamaan ja analysoimaan naisen ja luonnon välistä suhdetta. Kolmas näkemys muistuttaa, miten naisen ja luonnon suhde määrittänyt erityiseksi, koska maailmanlaajuisesti katsottuna naisten hallitseva rooli kotitaloudessa aiheuttaa sen, että ympäristöongelmat vaikuttavat naisten elämään

nopeammin ja vakavammin kuin miesten. Näin heillä on hallussaan käytännön tietoa ympäristöongelmista, Kukku Melkas kertaa.

Neljäs näkemys liittyy ihanteellisuuteen ja siihen, että naisten nähdään olevan biologisesti lähempänä luontoa. Naisilla olisi tällöin myös suurempi ja parempi ymmärrys luonnosta. Itävaltalainen kirjailija Rosa Mayreder esitti jo 1800-luvun lopulla nimenomaan naisellisen vaikutuksen voivan pelastaa sivilisaation tuholta.

– Vielä voidaan erottaa viides variaatio ekofeminismin keskeisestä ajatuksesta eli naisen ja luonnon välisestä erityisestä suhteesta, joka liittyy feminiiniseen hengellisyyteen, naisjumaluususkoihin ja luontoperäisiin uskontoihin. Näistä löytyy huomattava määrä voimakkaita naisjumalia ja -hahmoja, jolloin naisen ja luonnon välinen erityinen suhde yhdistyy hengellisyyteen, uskoon tai uskontoon.

Ekofeminismi aktiivisena ympäristöliikkeenä syntyi 1970-luvun lopulla. Suomalaisessa kirjallisuudessa edellä kävi Satu Hassi teoksellaan *Käärme ja tiedon puu* 1980-luvun lopulla. Ekofeministisiä piirteitä sisältävää kirjallisuutta löytyy kuitenkin jo paljon aikaisemmin.

Sotienväliset naiskirjailijat, kuten ruotsalainen Elin Wägner ja suomalais-virolainen Aino Kallas, pyrkivät tuotannossaan sekä purkamaan että määrittelemään uudelleen naisen ja luonnon välistä suhdetta. Kallaksen tuotannossa esiintyy hyvin vahva feminiinisuuden ja luonnon välinen kytkös. Hänen kirjansa *Sudenmorsian* ja *Pyhän joen kosto* voidaan lukea kritiikkinä modernin länsimaisen luontosuhteen vallitseville määriteltyille, ja samalla teoksissa muotoillaan kokonaan uudenlaista käsitystä luonnon ja ihmisen sekä ihmisen ja eläimen välille tuotetuista rajoista.

– Hyväksikäytön sijaan ihmisen luontosuhdetta määrittää näiden kirjailijoiden tuotannossa pyrkiminen sopusointuiseen rinnakkaineloon ja harmoniaan.

Ekofeminismi on myös sen tutkijoiden parissa teoreettisen suuntauksen lisäksi poliittinen liike. Pyrkimys uuden järjestyksen luomiseen on edelleen olemassa niin ekofeministisessä kirjallisuudessa kuin sen tutkijoidenkin työssä ja ajattelussa. Uuden järjestyksen ytimessä on vapaus

– vapaus herruudesta ja vapaus alistetuksi tulemisesta, vapaus itseyyteen, niin luonnon kuin ihmisen itseyyteen.

Lähteet

Buell Lawrence, *The environmental imagination: Thoreau, nature writing and the formation of American culture*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1995.

Carson Rachel, *Äänetön kevät*. Tammi, Helsinki 1963.

Hassi Satu, *Käärme ja tiedon puu: naisnäkökulmia tekniikkaan*. WSOY, Porvoo 1987.

Kallas Aino, *Pyhän joen kosto: kaksi balladia*. Otava, Helsinki, 1930.

Kallas Aino, *Sudenmorsian: hiidenmaalainen tarina*. Otava, Helsinki 2003.

Lagerlöf Selma, *Peikkoja ja ihmisiä*. WSOY, Porvoo 1915.

Lehtimäki Markku & Lehtinen Toni (toim.), *Äänekäs kevät: ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. SKS, Helsinki 2008.

Melkas Kukku, *Historia, halu ja tiedon käärme Aino Kallaksen tuotannossa*. SKS, Helsinki 2006.

Poimintoja mainittujen kirjailijoiden Suomessa saatavilla olevista teoksista

(Darbishire Helen) & de Selincourt E., *the Poetical works of William Wordsworth 1–4*, Clarendon Press, Oxford 1946–1963.

Gifford Terry, *Green voices: understanding contemporary nature poetry*. Manchester U.P., Manchester cop. 1995

Gilcrest David W., *Greening the lyre: environmental poetics and ethics*. University of Nevada Press, Reno cop. 2002

Haanpää Pentti, *Teokset 1–10*. Otava, Helsinki 1957–1980.

Hermerén Göran, *Representation and meaning in the visual arts: a study in the methodology of iconography and iconology*. Läromedelsförlaget, Lund 1969.

Kainulainen Siru, Kesonen Kaisu & Lummaa Karoliina (toim.), *Lentävä hevonen : välineitä runoanalyysiin*. Vastapaino, Tampere 2007.

Kerridge Richard & Sammells Neil (ed.), *Writing the environment: ecocriticism and literature*. Zed Books, London 1998.

Mayreder Rosa, *Zur Kritik der Weiblichkeit: Essays*. E. Diederichs, Jena, Leipzig 1910.

Scigaj Leonard M., *The poetry of Ted Hughes: form and imagination*. University of Iowa Press, Iowa City 1986.

Tamm Elisabeth & Wägner Elin, *Fred med jorden*. Arkturus, Knivsta 1985.

Vala Katri, *Kootut runot*. WSOY, Helsinki 2001.

Kirjoittaja on vapaa toimittaja.